

MIDDLE AGES- THE PERIOD OF DEVELOPMENT OF GROCERY TRADE IN CENTRAL ASIA

Nargiza Ikramovna Karimova

PhD, Senior Lecturer

Jizzakh State Pedagogical University

Jizzakh, Uzbekistan

E-mail: nargiz_82_88@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: International trade, ambergris, Zakria ibn Muhammad al-Qazvini, Andalusia, drugstore goods, groceries, Kharezmshahs, Karakhanids, Temurids, Attaran, galangal, chepuchinny root, rhubarb.

Received: 02.10.24

Accepted: 04.10.24

Published: 06.10.24

Abstract: The article provides information that in Central Asia, in addition to interregional trade in the Middle Ages, domestic trade also developed, along the streets there were shops, craftsmen's workshops and bazaars were created, domestic trade was conducted on a daily basis. Central Asian merchants successfully mastered trade routes both on land and at sea, fairs were held and international trade developed. Important evidence that the grocery trade was actively developing are the numismatic materials found, remains of spices and herbs, cereals in ceramic dishes and hums, as well as written sources and works of historians:

ЎРТА АСРЛАР – МАРКАЗИЙ ОСИЁДА БАҚҚОЛЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ САВДОСИНИНГ РИВОЖЛАНГАН ДАВРИ

Наргиза Икромовна Каримова

PhD, катта ўқитувчи

Жиззах давлат педагогика университети

Жиззах, Ўзбекистон

E-mail: nargiz_82_88@mail.ru

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Халқаро савдо, амбра, Закрия ибн Муҳаммад ал Казвиний, Андалусия, хушбўй товарлар, озиқ-овқат маҳсулотлари, Хоразмшоҳлар, Қорахонийлар, Темурийлар, Аторлар

Аннотация: Мақолада Марказий Осиёда ўрта асрларда минтақалараро савдодан ташқари ички савдо ҳам ривожлангани ҳақида маълумотлар келтирилган. Кўчалар бўйлаб савдо дўконлари, хунарманд устaxonалари

жойлашган ва бозорлар ташкил этилган, ички савдо кундалик тарзда амалга оширилган. Марказий Осиё савдогарлари курукликда ҳам, денгизда ҳам савдо йўллари муваффақиятли ўзлаштиришган, ярмаркалар ўтказилган ва халқаро савдо ривожланган. Озиқ-овқат маҳсулотлари савдоси фаол ривожланганини муҳим далили сифатида топилган нумизматик материаллар, керамик идишлар ва хумлардаги зирavorлар ва дон қолдиқлари, шунингдек, ёзма манбалар ва тарихчилар асарлари кўрсатилади.

ЭПОХА СРЕДНЕВЕКОВЬЯ- РАСЦВЕТ ТОРГОВЛИ БАКАЛЕЙНЫМИ ТОВАРАМИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Наргиза Икрамовна Каримова

PhD, старший преподаватель

Джизакский государственный педагогический университет

Джизак, Узбекистан

E-mail: nargiz_82_88@mail.ru

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Международная торговля, амбра, Закрия ибн Мухаммед ал Казвини, Андалусия, москательные товары, бакалейные товары, Харезмшахи, Караханиды, Темуриды, Аттаран, галангал, чепучинный корень, ремень.

Аннотация: В статье приводятся сведения, что в Центральной Азии кроме межрегиональной торговли в средние века развивалась и внутренняя торговля, вдоль улиц располагались торговые лавки, мастерские ремесленников и создавались базары, внутренняя торговля велась повседневно. Торговцы Центральной Азии успешно осваивали торговые пути и на суше и на море, проводились ярмарки и развивалась международная торговля. Важным доказательством того что, торговли бакалейными товарами активно развивалась являются найденные нумизматические материалы, останки специй и пряностей, злаков в керамической посуде и хумах, а также письменные источники и труды историков:

КИРИШ

Хоразмшоҳлар даврида Урганчда барча турдаги хунармандчилик ва савдо ривожланган эди. Араб олими ва адиби Абу Яхё Закарийо қайд этади, Урганч аҳолиси озиқ-овқат маҳсулотларининг мохир савдогарлари бўлган. Шаҳарда табиий ипакни бўйаш учун марена ва индиго каби бўёқлардан фойдаланиладиган устахоналар фаолият

кўрсатган. Савдо йўллари ва каравон йўлларининг хавфсизлигини таъминлаш ички ва ташқи савдони ривожлантиришга туртки берган. Урганч савдогарлари ўз озиқ-овқат маҳсулотларини Бағдод ва узоқ Андалусияга (Испания) юборганлар.

АСОСИЙ ҚИСМ

Машҳур араб олими Закирия ибн Муҳаммад ал-азвинийнинг “Яратилиш мўъжизалари” ёки “Яратилган нарсаларнинг мўъжизалари ва мавжудотнинг ғаройиблари” асарида амбра қазиб олиш ҳақида маълумотлар келтирилган бўлиб, у турли хушбўйликлар тайёрлашда лаванда, қалампир, кашнич каби асосий компонентлар билан қўшиб ишлатилган. Закарийо ибн Муҳаммад ал Казвиний ёзади: “Агар бу денгиз ғазабланса, унинг тубидан тоғдек амбра бўлакларини чиқаради. Албал уни ютиб юборган ва амбра уни ўлдириб, сув устида сузади. Аз-Зинж мамлакатига мансуб махсус одамлар кемаларда у ерда эканлигини кузатиб, бунақа балиқни кўрса, устига қўлқоплар ташлаб, соҳилга тортиб чиқаришади, кейин қорнини ёриб, унинг ичидан амбра олишади, балиқ қорнидаги амбра ёқимсиз ҳидли бўлади, ва буни Ироқ, Форс ва Ҳиндистоннинг хушбўй товарлари савдогарлари яхши биладилар. Унинг орқа қисми тоза ва юқори сифатли бўлади...”. Бу маълумотларни Абу Али ибн Сино ҳам тасдиқлайди [1].

Жанубий Африка (ал-Зинж) ҳудудида амбра савдоси олиб борилад эди, бу савдода Мовароуннаҳр ва Хуросон савдогарлари ҳам иштирок этган. Маълумки, Шарқда амбра ўрта асрларда элчиларнинг нафис совғалари қаторига кирган. Ал-Масудий асарларида амбрадан ясалган шамлар ҳақида ҳам зикр этилган. Маълумотларга кўра, амбранинг ўзи хушбўй бўлмаган, фақат турли зираворлар, масалан, ладон, дорчин ёки лаванда қўшилганда у ўзига хос хушбўйлик ва узоқ сақланадиган ҳид пайдо қилади.

Шарқда ўрта асрларда кўпинча дорилар, зираворлар, хушбўйликлар ва турли тутатқилар ўртасида аниқ чегара мавжуд бўлмаган. Шу сабабли, кўплаб Шарқ манбаларидан маълум бўлишича, “зиравор” тушунчаси баъзан дори-дармон, хушбўйлик ва шу каби маҳсулотларни англатган. Тадқиқотларга кўра, дорилар, хушбўйликлар ва бўёқ моддалар зираворлар ва махсус моддалардан олинган ва улар озиқ-овқат товарлари қаторида саналган [2]. Масалан, эрта ўрта асрларда Тохаристондан шифобахш ароматик дори воситалари, мевалардан тайёрланган таблеткалар, шифобахш гиёҳлар, эликсирлар ва турли шифобахш воситалар экспорт қилинган.

Манбаларда Қорахонийлар Самонийлардан уларнинг кўчмас мулкларини мерос қилиб олишгани ва мустагаллов (қурилиш учун ерлардан ундирилган солиқ) бўйича энг йирик мулкдорлардан бирига айланганликлари ҳақида маълумотлар мавжуд. Ушбу

мулкларда хушбўйликлар, шу жумладан, хушбўй атиргул навларидан эфир мойлари ишлаб чиқарилган [3].

Марказий Осиё бозорларида йилда бир марта савдо ярмаркалари ташкил этиларди. Улар асосан Наврўз – янги йил байрами куни ўтказиларди, чунки бу кун деҳқонлар учун муқаддас ҳисобланган ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш вақтини аниқлашда ёрдам берган.

Ярмаркаларда озиқ-овқат товарлари савдоси муҳим ўрин тутган. Жанубий Осиё ва Хитойдан олиб келинган галангал[4] (иссиқ чой ва дори сифатида машҳур бўлган зиравор) бу ярмаркаларда сотилган, Кабул ва Эрондан индиго бўёқ ўсимлиги етказиб берилган.

1333 йилда Бухорога саёҳат қилган араб сайёҳи Ибн Батута шаҳарнинг кўплаб бозорлари ва ринклари моғуллар хужумининг вайроналаридан кейин ҳали тикланмаганини кўрган. У Урганч орқали ўтиб, уни энг муҳим, чиройли ва бой шаҳарлардан бири деб тасвирлаган, шовқинли ва гўзал бозорлари ҳамда кенг савдо кўчалари билан машҳур эди. Урганчдан Ҳиндистон ва Хитойга қуруқ тарвузлар, мевалар, зираворлар ва хушбўй моддаларнинг катта партиялари юборилган. Ибн Батута Урганч бозорларини шовқинли денгизга қиёслаган [5].

Маълумотларга кўра, Марказий Осиё товарлари орасида ширин гўштига эга бўлган ажойиб қовун навлари зикр этилган бўлиб, улар қуритилиб Ҳиндистон ва Россияга экспорт қилинган. Ибн Батута ўз асарларида шундай қовунлар билан ҳинд султонларини меҳмон қилганини таъкидлайди [6].

Озиқ-овқат товарлари савдоси Амударё бўйлаб олиб борилад, Хоразмга кунжут, марена, қалампир, бўёқ илдизлар, индиго, чой, совун каби маҳсулотлар олиб келинган. Термиздан эса маҳаллий ва Ҳиндистон ҳамда Афғонистондан келтирилган шафран, зира, қалампир, дорчин, сандал ва бошқа озиқ-овқат товарлари юборилган.

Амир Темур ва Темурийлар даври хроникаларида Хирот, Самарқанд ва Бухорода озиқ-овқат товарлари савдоси тарихи ҳақида маълумотлар бор. Темурийлар ҳукмронлиги даврида савдо дўконлари ва бозорлар қайта тикланган [7]. Манбаларда Амир Темур ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳудудларидан ташқарига товарлар олиб кириш ва олиб чиқиш билан боғлиқ маълумотлар келтирилган. Савдо кўчалари ва озиқ-овқат дўконлари ҳақидаги маълумотларга кўра, Димашқдан ипак тўқувчи усталар, Туркиядан эса каноф ва зиғир етиштириш ҳамда арқан ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ҳунармандлар келтирилган. Уларнинг маҳорати бу ҳудудларда аввал бўлмаган соҳаларни ривожлантиришга ёрдам берган. Хитойдан мускус, ревень ва турли зираворлар олиб

келинган, Ҳиндистондон эса мускат ёнғоғи, қалампир, дорчин, имбир, дорчин ва мускат ёнғоғи гуллари импорт қилинган.

Шаҳарларда савдо қизғин бўлган, бозорларда шароб ва турли мазали гўшти таомлар, зираворлар ва ҳушбўйликлар билан тўйиб кетган таомлар сотилган. Масалан, зира, нана, қалампир, туз ва шароб сиропи каби маҳсулотлар таомларнинг асосий қўшимчалари сифатида ишлатилган [8]. Шунингдек, бу шаҳарда узумзорлар ўтқазилган, полиз экинлари этиштирилган, бу ширин мевалардан- резаворлар кейинги ҳосилга қадар ширин зиравор сифатида ишлатиладиган қуритилган, ширин пастилларга айлантирилган [8. 19-20].

Амир Темурнинг Баязид устидан қозонган ғалабаси Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг Ғарбий Европа мамлакатлари билан алоқаларини кучайтиришга катта таъсир кўрсатган. Бу омиллар ташки ва ички савдо, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатган. Усмонийлар ҳудудидан Мовароуннаҳрга дар фюльфюль, кокос парчалари қўшилган рахат-лукум, келедош ўти, изот қалампири каби зираворлар ва пряностлар келтирила бошланган.

Шуни таъкидлаш муҳимки, Амир Темурнинг Англия ва Франция билан халқаро муносабатлар ўрнатиши Ҳиндистон ва Хитойга олиб боровчи Буюк Ипак йўли бўйлаб савдони фаоллаштирди ва бу йўл орқали Марказий Осиёга товарлар қайтиб келар эди. Унинг ҳукмронлиги даврида мазкур йўллар орқали ўтувчи каравонларнинг хавфсизлиги таъминланган. Марказий Осиёнинг Византия, Испания, Венеция ва Генуя каби ўша даврнинг энг ривожланган давлатлари билан савдо алоқалари мустаҳкамланган [8. 30].

Европа давлатлари Мовароуннаҳр орқали ташилган бакалея товарларининг асосий истеъмолчиларига айланган. Бу товарлар қаторига шафран, қалампир, женшень, дорчин, қалампир, кунжут, зира ва кардамон киради.

Тарихий манбаларда Самарқанд бозорлари ҳақида маълумотлар келтирилган. Султон Али Мешҳедий ёзганидек, Самарқанд бозорлари шафран, хна [9], шароб, сирка, сироп, чой, ун маҳсулотлари, совун, шам ва турли ширинликлар каби бакалея товарларининг қўлаб турлари билан ажралиб турган.

Заҳириддин Бобур ҳам шунга ўхшаш маълумотларни келтиради, у Самарқандда ҳар бир касбга алоҳида бозор ажратилганини ва бу шаҳарнинг ўзига хос жиҳатларидан бири бўлганини таъкидлайди [10]. Ўрта асрларда бозорлар учун турли номлар қўлланилган, масалан, «жуба», «дукон» ва «сук» [11]. Бу ерда турли дуканлар жойлашган ва айна пайтда савдо ва ҳунармандчилик марказлари ҳисобланган. Озиқ-овқат, новвойхона, пирог дукан ва таверналар ҳақида маълумот берилади. Бозорларда қандолатчилик дўконлари ва

новвойхоналар ҳам фаолият кўрсатиб, ўзининг мазали ясси нонлари, кунжут, ялпиз ва хамирга заъфарон сиропи қўшилган исмалоқли пироглари билан машхур эди.

XVI асрда ўрта Осиё манбаларида сақланган савдо шартномаларида озиқ-овқат дўконлари савдоси, олди-сотдиси билан боғлиқ маълумотлар сақланиб қолган бўлиб, унда ун маҳсулотлари, чивинли моддалар ва турли бўёқ ўтлари ва зираворлар, масалан, зираворлар сотилганлиги кўрсатилган, отқулоқ, индиго ва бошқалар.

Бухородаги озиқ-овқат бозори Мох [12] деб аталган, XVI асрда Магоки Аттари атрофидаги ер дорихоналар маркази ва зираворлар бозори бўлган. Ўрта асрларда уч хил дунё динларига: насронийлик, буддизм ва исломга сиғинадиган барча ташриф буюрган савдогарлар бу эрда ўзларининг диний маросимларини бажаришган.

Баққол савдосида ер олди-сотдиси муҳим рол ўйнаган (ўрта асрларда ўрта Осиёда новвойхоналар савдо ўконлари вазифасини ҳам бажарган. Нонвой (нонвой) ва нонфуруш (нонфуруш) тушунчалари ўша даврда бир тушунча бўлган: товар савдогарлари баккал, аттор ва дорифуруш, турли ширинликлар, қовурилган ёнғоқлар – ҳалвафуруш ва қандифуруш деб аталган [11. 245-309].

Тарихчиларнинг ёзишича, новвойлар ва бошқа ҳунармандларнинг устахоналари ва дўконлари ёнғин билан боғлиқ бўлган нарсалар зарар этказмаслик учун парфюмерлар, озиқ-овқат ва мато дўконларидан узоқда жойлашган бўлиши керак эди [11. 245].

Ўрта асрларда ҳар бир мутахассислик бўйича ҳунарманд ва савдогарлар орасидан ваколатли мухтасиб сайланиб, ўз касбдошларига раҳбарлик қилган. Назорат, бошқа нарсалар қаторида, Халиса таомини тайёрлаш ва унга гўшт, зираворлар ва зираворлар қўшиш рецепти билан боғлиқ [13].

Исмоил Сафеви бошчилигидаги Амударёга юриш пайтида ажойиб дастархондан бош тортмаган Ероннинг нуфузли саркардаси Нажми Соний ҳақида қизиқарли факт келтирилади [13. 131-133]. “Ҳар куни унга таом тайёрлаш учун, Хондамирнинг сўзларига кўра, ўн киши долчин, заъфарон, занжабил ва бошқа зираворлар, баъзи турдаги зираворлар ва зираворларни бундай миқдорда топиш қийин бўлган ва ошпазлар кунлик истеъмолни беихтиёр камайтиришга мажбур бўлган; бу зираворлар ва зираворлардан.” Бош қўмондон Нажми Санийнинг бундай озиқ-овқатлари Мовороуннахр аҳолисига қанчалик қимматга тушишини тасаввур қилиш қийин эмас еди. Бу шуни кўрсатадики, Заҳириддин Муҳаммад Бобур даврида зираворлар ва ўтларни пишириш қиммат завқ ҳисобланган [13. 133].

XVI асрда озиқ-овқат ярмаркаларда, бозорларда сотилган ва карвон йўллари бўйлаб ташиб кетилган [14].

XVI-XVII asrlarda. Rossiya va Ўрта Осиёнинг асосий савдо йўллари Волга ва Тоболскдан (Сибир) ўтган. Биринчи йўналиш; Волга қирғоғидан Сарой Беркгача борган, сўнгра Урал дарёсидан Сарайчиқ шаҳригача бўлган тармоқ бўлган, сўнгра шарққа Сирдарёнинг қуйи оқимиға қараб ҳаракатланиб, Утраргача давом етган. Иккинчи тармоқ Саройчиқ шаҳрининг жануби-шарқий томонини айланиб ўтиб, Тас-Кичу, Шом, Уст-Уртдан ўтиб, Хоразмга йетиб боради. Кейинги йўналиш; денгиз йўли билан Астрахандан бошланиб, Қорағон портигача, сўнгра Уст-Урт чўли бўйлаб Хоразмгача давом етган. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, биринчи куруқлик савдо йўли XVII асрда бошланган, Хивага денгиз йўли еса 1558 йилда очилган [14. 26-90]. XVI асрларда Россия билан зираворлар йўналиши Бухоро- Астрахан- Сибир йўналиши орқали ўтди. Бухородан турли озиқ-овқат маҳсулотлари Хива орқали Россияга олиб келинган [14. 35-36].

XVI-XVII асрларда Бухородан Астрахан ва Москвага турли хил аччиқ илдизлар, мушк, анбергрис, равон, бўёқлар олиб келинган [15]. Рубарб Бухородан Еронга олиб келинган ва форс савдогарлари томонидан Искандарияга йетказилган.-XVII асрнинг 50-йилларида Бухородан [15. 46] олиб келинган ровон савдоси рус монополиясига айланди.

Маълумки, бухоролик савдогарлар қишда туя миниб, ёзда еса кемаларда Москва, Тоболск, Сибирга боришган [16]. Улар Тоболск ва Москвага озиқ-овқат олиб келишди: должин (тупроқ емас), юлдузча анис (анис). Москва аҳолиси юлдузли анисни ширин зиравор сифатида ишлатиб, унга бу зираворлардан ташқари, бухоролик савдогарлар чой ва тамаки олиб келишган [16. 187-188].

Шуни таъкидлаш керакки, Россия Хива билан савдо-сотиққа алоҳида қизиқиш билдирган. Пётр II ўз ҳукмронлиги даврида озиқ-овқат товарлари импортига алоҳида еътибор берган ва шу муносабат билан улар билан савдонинг аҳамияти сиёсий даражага кўтарилган. 1716 йилда Бекович-Черкасский экспедицияси томонидан Хива савдо йўли географиясини ўрганиш тўғрисида шох фармони чикди. Хужжатда “Гвардия капитанига княз Черкасскийга берилган фармонда шундай ёзилган: “Лейтенант Кожинга у ердаги зираворлар ва бошқа моллар ҳақида сўрашни буюринг ва бу иш учун ҳам, товарларни чиқариш учун ҳам унга иккита яхшилик беринг. Кожиндан келган одамлар, ва улар қаримаслиги учун.” Кейинчалик, 1717 йилда ушбу фармон асосида Хива савдо йўллари ва Амударёнинг собиқ оқимини ўрганиш учун экспедиция юборилади [17].

Ўрта асрларда Ўрта Осиёдан келган савдогарлар сартлар, тезиклар, бухорийлар деб аталган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, озиқ-овқат савдогарларининг Осиё ва Ўрта Осиёда профессионал таҳаллуслари бўлган: сайдана, аттор, дорифурус, Йевропада: специале, рисо, Туркияда баккал, баққол.

XVII-XVIII-асрларда зираворлар Россияга Ўрта Осиёдан олиб келинган; синчона илдизи, чунки у ҳам синчона илдизи деб аталади [18]. 1774-йилда Бухородан Россияга Хон Абулғози ўз елчиларига император Йекатерина II номига ишонч ёрликлари, шунингдек, аччиқ совғалар – равон (84 фунт), синхон илдизи (5 фунт) юборди [19].

XVIII асрда Аштархонлар ҳукмронлиги даврида Бухоро хонида бакалея товарлари билан фаол савдо Афғонистон, Эрон, Кашмир, Кашғар, шунингдек, Туркия шаҳарлари (Константинополь, Анатолия) билан олиб борилди. Бухоро хонилиги савдо маршрутлари Хива орқали Оренбург ва Астрахонга етиб борар ва Мангишлак ярим оролигача давом этарди.

XVIII аср охири ва XIX аср бошида Тошкент беклиги Россия билан яқин савдо алоқалари ўрнатди, шунингдек, уларга озиқ-овқат маҳсулотлари олиб боришган. Бу алоқалар савдо фаолиятини кенгайтириш ва товар айнаlishини ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга бўлди.

XVIII- XIX асрларда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлатишда юқори маъно касб этиб, расмий бўлиб, капитал йиғиш воситасига айланди. Бу ҳолат Марказий Осиё ва Европа давлатлари ўртасидаги сиёсий масалаларни ҳал қилишда муҳим омил бўлди. Бакалея товарлари савдосининг ривожланиши мамлакатлар орасидаги иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлашга ёрдам берди ва сиёсий муносабатларнинг мустаҳкамланишига замин яратди [19. 6., 7., 12., 21., 23].

XVIII аср охири XIX аср бошларида. Бухоро савдогарлари Шимолий Хуросон орқали Ҳиндистонга олиб борувчи йўл: Бухоро-Чарджоу-Марв-Сарахс-Машҳад-Ҳирот-Қандаҳор-Кобул-Пешовар-Лаҳор бўйлаб савдо-сотиқни амалга оширганлар.

Кейинги йўналиш Қандаҳордан Дадуи Шикарпургача бўлган жанубий томонга йўл олди. Лаҳор ва Шикарпур ўртасида Мултан шаҳри бўлиб, у йерда Ўрта Осиё бозорлари билан яқин алоқада бўлган ҳинд савдогарларининг кўпчилиги келган [20]. 1790-1800 йилларда Бухородан Россияга 50 минг сўмлик маҳсулот олиб кетилди. Улар орасида Ҳиндистон орқали Бухорога олиб келинган ҳинд ёнғоғи, аччиқ доривор ўсимликлар каби озиқ-овқат маҳсулотлари алоҳида ўрин тутган [21]. Бухорода савдо мақсадида ҳинд савдогарлари бутун бир савдогарлар кварталини егаллаганликлари ҳам маълум. Улар Бухорога индиго зираворларини йеткизиб беришди ва бир пуд учун 10 червонец (кумуш) сўрашди. Савдо карвонлари сони бу бўёқ зираворлари ортилган туяга 2000 мингга йетди [22].

Ўрта Осиё савдогарлари Қашғардан Чугучак ва Семипалатинск орқали, шунингдек, Қўқон орқали Россияга тимян, чиннигуллар, должин, ялпиз ва чой каби озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт қилганлар.

1790-1800 йилларда бухоролик савдогарлар Астрахан ва Россиянинг бошқа шаҳарларига озиқ-овқат маҳсулотлари: чиннигуллар, мускат ёнғоғи, қалампир, ок, сарик ва мускат ёнғоғи занжабили, макарна, индиго, чой олиб келишган [23].

XVIII асрнинг 50-йилларида Оренбургда Ўрта Осиё савдогарлари учун қулай шароитлар яратилган дипломат И.И. Неплюев. У бухоролик савдогарларнинг товарларига паст божлар ўрнатди, масалан, бир фунт индиго зираворлари учун улар 60 рубл сўрашди [24]. XVIII аср охири — XIX аср бошларида Ўрта Осиёдан Россияга қуйидаги озиқ-овқат товарлари йеткирилган: заъфарон, pista, султон ва мая, индиго, ровон, сандал дарахти, испарак, синчона илдизи, қалампир, чиннигуллар, қуритилган қуритилган ўрик, мускат ёнғоғи, занжабил, шакар, яшил чой, кунжут ёғи ва уруғлар. Шунингдек, бу озиқ-овқат маҳсулотлари катта талабга ега бўлиб, Ўрта Осиё хонликлари шаҳарларидаги ички бозорларда, масалан; Тошкент, Қўқон, Бухоро ва Хивада ва б [25].

XVII аср охири — XIX аср бошларида Шаҳрисабзда бўёқчилик зираворлари испарак йетиштирилиб, бухоролик бўёқчилар ва ипак савдогарларига йеткириб берилди. Турли ҳунармандчилик еhtiёжлари учун бўёқ олиш мақсадида Бухорода мадер [26], гулимахсар, рўзан ҳам йетиштирилган [26. 21].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Закирия- ал- Казвини. Чудеса творения или Чудеса сотворенного и диковинки существующего, перевод. Толмачевой. М.А. Текст воспроизведен по изданию: Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 4. Арабские источники. XIII-XIV вв.- Восточная литература. 2002. [Электронный ресурс] URL: <https://www.vostlit.info/>.

2. Шефер.Э.Х. Золотые персики Самарканда.- М: Наука,1981.- С.209 – 236.

3. Мукминова Р.Г. Вакф – наме. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI вв.- Ташкент: Издательство Наука, 1966.- С.325.

4. Сокольский И.Н. Растения из Садов Священного Корана.- Москва: Издательская группа САД, 1-е издание, 2008.- С.72.

5. Темофеев И. Жизнь замечательных людей. Ибн Батута. —Москва: Молодая гвардия, 1983.- С.103 – 104.

6. Буряков Ю. Вульферт Э.Ф. Торговля и предпринимательство Средней Азии в раннем и развитии средневековье. 11.10.2009. [Электронный ресурс] URL: <https://ia->

centr.ru/experts/iats-mgu/torgovlya-i-predprinimatelstvo-sredney-azii-v-rannem-i-razvityom-srednevekovye//.

7. Клавихо Руи де Гонсалес. Дневник путешествия в Самарканд. 1990. [Электронный ресурс] URL: <https://www.vostlit.info>. (Дата обращения 14.02.2022).
8. Муминов И. Роль и место Амира Тимура в истории Средней Азии. В свете данных письменных источников. – Ташкент: Издательство Фан УзССР., 1968.- С. 19-20.
9. К о с т ы г о в а Г.И. Трактат по каллиграфии Султан-Али Мешхеда. Труды, Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, т. 11 (V), Восточный сборник, Л., 1957, стр. 133.
10. Мукминова Р.Г. Очерки по истории ремесла в Самарканде и Бухаре в XVI веке. Ташкент, 1976.- С.32.
11. Мукминова Р.Г. Вакф – наме. К истории Аграрных отношений в Узбекистане XVI вв.- Ташкент: Издательство Наука, 1966.- С.28.
12. Мухаммад Ан Наршахи. Бухоро тарихи. История Бухары. Перевод. Ш.С.Камолиддина.- Ташкент: SMIA- SIA, 2011. – 222с.
13. Белиницкий А.М. Средневековой город. Средней Азии.-Москва: АН.СССР, 1973.- 301с.
14. О путях для торговли России с Азией.- Санкт- Петербург: Издательство, Типография И.И.Глазунова, 1873.- С.26.
15. Панков. А.В. К истории торговли Средней Азии с Россией XVI – XVII вв. – Ташкент: Издание Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами, 1927.- 36с.
16. Титов. А. Сибирь в XVII веке. – Москва: Типография Л. и А. Снегирёвых. Остоженко, Савеловский переулок, собств. дом., 1890- С.186.
17. Тарле Е. В. Русский флот и внешняя политика Петра I.- Москва-Берлин: Браск, 1994.- С.180.
18. Родзевич Г.И. Исследование о чепучинных лекарствах // Русская медицина.— 1887.— №14.— С.251.
19. Шубинский П.П. Бухарские посольства при дворе Екатерины II. Исторический вестник.- Санкт – Петербург: Типография Суворина.А.С. Эртелев. пер., д.13.. 1- февраля, 1897. – 9с.
20. Байкова Н.Б. Роль Средней Азии в русско-индийских торговых связях, первая половина XVI- вторая половина XVIII вв.-Ташкент: 1964.- 21-22с.

21. Алекторов А. Торговые пути в Средней Азии// Оренбургский листок. 1890. 17 февраля.
22. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века. Ремесло, торговля и пошлины.- Ташкент: ФАН Академии наук Уз ССР., 1991.- 73.с.
23. Зияев Х.З. Экономические связи Средней Азии с Сибирью в XVI-XIX вв.- Ташкент: 1983. С.107.
24. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века. Ремесло, торговля и пошлины.- Ташкент: ФАН. Академии наук Уз ССР., 1991.- 81.с.
25. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века. Ремесло, торговля и пошлины.- Ташкент: ФАН. Академии наук Уз ССР., 1991.- 41, 73-104с.
26. Михалева Г.А. Узбекистан в XVIII – первой половине XIX века. Ремесло, торговля и пошлины.- Ташкент: ФАН. Академии наук Уз ССР., 1991.- 100с.